

UOT – 631.164

Nürəngiz Mikayılova
Az. ETKTİ və Tİ-nin dissertantı

ŞƏKİ-ZAQATALA İQTİSADI RAYONU İQTİSADIYYATINDA AQRAR SAHƏNİN ROLU

Açar sözlər: iqtisadi rayon, torpaq, aqrar sahə, heyvandarlıq, emal sənayesi, təbii resurslar

Ключевые слова: экономические районы, земля, аграрный сектор, земледелие, животноводство, перерабатывающая промышленность, природные ресурсы

Keywords: economic regions, land, agricultural, livestock, cattle-breeding manufacturing, natural resources.

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında iqtisadi sistemin transformasiyası ilə bağlı aparılan islahatların mühüm istiqamətlərindən biri də işçi qüvvəsinin 40%-nin və əhalinin isə 50%-ə qədərinin birbasa bağlı olduğu aqrar sahəni əhatə edir. Aqrar iqtisadiyyatın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması, əhalinin ərzaq məhsulları, emal sənayesinin isə xammalla etibarlı şəkildə təmin etməkdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatı özünəməxsus bir sıra sosial-iqtisadi, təbii və texnoloji xarakterli xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, kənd təsərrüfatında başlıca istehsal vasitəsi torpaqdır. Torpaq əsas istehsal vasitəsi olmaqla, digər kənd təsərrüfatı təyinatlı istehsal vasitələrindən fərqlənir. Başqa istehsal vasitələrindən fərqli olaraq, torpaq insan əməyinin məhsulu deyil, o, təbiətin bəxş etdiyi nemətdir. Araşdırmalara görə, Türkiyə və İran dövlətlərində torpaqların təxminən 70-75%-i əkinə yararlı olmaqla, onun 65-70%-i də bilavasitə əkin məqsədləri üçün istifadə edilir. Türkmənistanda əkinə yararlı torpaqların 81,6%-i, Ukraynada isə 80,7%-i əkin dövriyyəsinə daxildir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan 4766,8 min hektar torpaqlardan kənd təsərrüfatı istehsalı üçün 1608,2 min hektardan istifadə edilir. Torpaqlardan istifadə isə 33,7% təşkil edir.

Kənd təsərrüfatının istehsalının özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri mövcuddur ki, bütün bunlar iqtisadi artımın təmin olunmasında və eləcə də dövlətin aqrar siyasətinin işlənib hazırlanmasında və reallaşdırılmasında nəzərə alınmalıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin başlıca vasitəsi kimi torpaq əhəmiyyətli istehsal resursu hesab edilir;

- kənd təsərrüfatında istehsal mövsumi xarakter daşıyır, bu da nəticə etibarilə əmək resurslarından, maddi resurslardan və maliyyə resurslarından istifadə sahəsində qeyri-müəyyənliyin yaranmasına gətirib çıxarır;

- iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatında kapitalın dövriyyəsi kifayət qədər ləng xarakter daşıyır. Bu da ondan irəli gəlir ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın sürəti digər sahələr ilə müqayisədə nəzərə cərpacaq dərəcədə aşağıdır;

- kənd təsərrüfatında iş prosesi ilə istehsal prosesi və eləcə də kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırma dövrü arasında kifayət qədər uyğunsuzluq mövcuddur;

- kənd təsərrüfatı təbii-iqlim şəraitindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğundan bu sahə üçün yüksək risklər mövcuddur [3, s.56].

Kənd təsərrüfatı sahələrində istehsalın əsas amili torpaqdır. Müxtəlif növlü kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı az və ya çox dərəcədə bilavasitə torpaqla bağlıdır. Torpaq sahibləri malik olduğu torpaq sahələrində ya özləri təsərrüfatçılıq edir, ya da başqalarına icarəyə verirlər. Onlar icarəyə verdikləri torpaq sahələri müqabilində icarə haqqı alırlar. İcarə haqqının müəyyən hissəsi torpaq sahələrində olan əsas kapital ünsürlərindən (suvarma qurğuları, fermalar, anbarlar və s.) istifadə müqabilində alınan haqq təşkil edir. İcarə haqqının əsas hissəsini torpaq rentası təşkil edir. Torpaq rentası dedikdə, torpaq sahiblərinin torpağı icarəyə götürənlərdən aldığı torpaqdan istifadə haqqı

formasında olan gəlir nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, torpaq rentasının öyrənilməsi tarixi 300 ildən artıqdır.

Dövlət torpaq kadastrı - torpaq istifadəçiliyinin dövlət qeydiyyatı, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyətə uçuotu, bonitirovkası və iqtisadi qiymətləndirilməsi üzrə zəruri və etibarlı məlumatların məcmusudur. Dövlət torpaq kadastrının məlumatları torpaqların istifadəsinin və mühafizəsinin planlaşdırılması, torpaqların verilməsi və geri alınması, torpaqların normativ qiymətinin, onlara görə haqların müəyyən edilməsi, yerquruluşu işlərinin aparılması, özgəninkiləşdirilmə zonalarının müəyyən edilməsi, torpaqların istifadəsi ilə bağlı təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, eləcə də torpaqların istifadəsi və mühafizəsi ilə əlaqədar digər müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı mütləq tətbiq edilməlidir [4, s.91].

Cədvəl 1

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə torpaqların normativ qiymətlərinin hesablanması üçün tətbiq edilən təshih əmsalları

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu (düzən torpaqlar)	Təshih əmsalları		Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu (dağ torpaqlar)	Təshih əmsalları	
	əkin və dinc	çoxillik əkmələr		əkin və dinc	çoxillik əkmələr
Şəki (düzən torpaqlar)	1,0	1,0	Şəki (dağ torpaqlar)	1,0	1,0
Zaqatala (düzən torpaqlar)	1,10	1,35	Zaqatala (dağ torpaqlar)	1,24	1,31
Qax (düzən torpaqlar)	1,2	1,33	Qax (dağ torpaqlar)	1,02	1,17
Oğuz (düzən torpaqlar)	1,15	1,36	Oğuz (dağ torpaqlar)	1,09	1,07
Balakən (düzən torpaqlar)	1,2	1,34	Balakən (dağ torpaqlar)	1,14	1,18
Qəbələ (düzən torpaqlar)	1,6	1,21	Qəbələ (dağ torpaqlar)	1,13	1,6

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il tarixli, 158 sayılı qərarına istinad edilərək müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il tarixli, 158 sayılı qərarı ilə kadastr qiymət rayonları və yarımrayonları üzrə torpaqların aşağıdakı normativ qiymətləri və onlara tətbiq edilən təhsis əmsalları müəyyən edilmişdir. Dünya təcrübəsinə əsasən təsərrüfat münasibətlərinin tənzimlənməsi kadastr qiymətləndirilməsi prosesinin tətbiqinə əsaslanır. Kadastr qiymətləndirilməsi torpaqların keyfiyyəti və onların yerləşməsi ilə bağlı məlumatların yığılması və işlənməsi məsələlərini özündə əks etdirir. “Torpaqların kadastr qiymətləndirilməsi öz mahiyyətinə görə, əsasən iqtisadi qiymətləndirmə prosesini özündə əks etdirir. Bu zaman bir qayda olaraq, kənd təsərrüfatında istehsal vasitəsi kimi torpaq resurslarının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Torpaqların keyfiyyəti bir qayda olaraq, əmək vasitələri və əmək predmeti kimi xüsusiyyətlərdən bilavasitə asılı olur. Torpaqların qiymətləndirilməsi zamanı ilkin olaraq, əslində torpaq resurslarının əmək predmeti kimi çıxış etməsi qiymətləndirmə göstəriciləri və kriteriyasının hazırlanmasında əsas götürülür [2, s.74].

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonuna ölkənin ən məhsuldar inzibati ərazilərindən olan Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki daxildir və 2011-ci ildə rayonda istehsal həcmi 1,055 mlrd.man. 2012-ci ildə 1,418 mlrd. man. təşkil etmişdir ki, bu da bir il əvvəllə müqayisədə 34,4% yuxarıdır. Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, 2004-2012-ci illər ərzində Şəki-Zaqatala İqtisadi rayonunda təxminən 54 min yeni iş yeri, həmçinin 1,4 mindən artıq yeni müəssisə yaradılmışdır.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu yeyinti sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Süd, konserv, tütün, şərab, quşçuluq, çörək, taxıl, fındıq, yağ-pendir,ət is-

tehsalı ilə məşğul olan müəssisələr fəaliyyət göstərir. Şəki yeyinti kombinatı, ət kombinatı və şərab zavodları, Qəbələ, Qax, Balakən, Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatala fındıq emalı zavodu və çay fabriki yeyinti sənayesinin əsas müəssisələridir. Bundan başqa yerli tələbatı ödəyən çörəkbişirmə, şərq şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir. Tütünçülüyn inkişafı ilə əlaqədar Şəki, Qəbələ, Balakən və Zaqatalada tütün-fermentləmə zavodları fəaliyyət göstərir.

Şəki rayonunun iqtisadiyyatında tütünçülük və heyvandarlıq mühüm yer tutur. Rayonda meyvəçilik, üzümçülük, baramaçılıqla məşğul olunur, üzüm emalı müəssisəsi, tütün emalı, ət-süd məhsulları istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektləri fəaliyyət göstərir.

Balakən çoxsahəli təsərrüfata malikdir. Burada tütünçülük, baramaçılıq, arıçılıq, meyvəçilik (əsasən qərzəkli meyvəçilik) daha çox inkişaf etmişdir. İqtisadiyyatında heyvandarlıq və taxılçılıq da mühüm yer tutur. Balakən ölkənin ən çox qarğıdalı tədarük edən rayonudur. Sənayesi əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edir. Rayonda tütün fermentləşdirmə, konserv zavodları, fındıq emalı müəssisəsi, kərpic zavodu, istehsalat və meşə kombinatları vardır.

Qəbələ iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən sahələr – qərzəkli meyvəçilik, heyvandarlıq, taxılçılıq və baramaçılıq təşkil edir. İqtisadiyyatında taxılçılıq və heyvandarlıq da mühüm yer tutur. Heyvandarlıq üzrə əsasən Vəndam, Hacıallı və Bayramkoxalı kəndləri ixtisaslaşmışdır. Rayonda xalçaçılıq sexi, konserv zavodu, fındıq emalı zavodu, şərab zavodu, süfrə suları istehsal edən müəssisələr və s. fəaliyyət göstərir. Son illər rayonun iqtisadiyyatında yüksəliş nəzərə çarpmaqdadır.

Oğuz rayonunda əsas fəaliyyət sahəsi tütünçülükdür. İqtisadiyyatında taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik və baramaçılıq da mühüm yer tutur. Oğuz rayonu respublikanın qarğıdalı əkilən (əsasən silos üçün) mühüm rayonlarından, burada quşçuluq müəssisəsi də var.

Qarğıdalı istehsalı ilə rayonun əhalisi uzun illərdir ki, məşğul olur. 2012-ci ildə rayonda 695 hektar sahədə dən üçün qarğıdalı əkilmişdir. Əhalinin bu növ məhsul istehsalı ilə məşğul olmasına səbəb Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) icrası ilə əlaqədar rayonda yeni tikilib istifadəyə verilmiş Qlükoza zavodunun istifadəyə verilməsidir. Zavodun rayonda işə düşməsi qarğıdalı istehsalının artırılmasına imkan vermişdir. Müəssisədə qarğıdalı emal olunaraq qlükoza və mal-qara üçün yem məhsulları istehsal olunur. Bu müəssisənin tikintisi rayonda istehsal olunmuş qarğıdalının emalında mövcud olan problemlərin aradan qalxmasına və heyvandarlığın inkişafına əlavə imkanlar yaratmışdır. Oğuz rayonunun iqtisadiyyatında mühüm yer tutan qarğıdalı emalı zavodu dövlətin maliyyə dəstəyi sayəsində yeni texnologiyalara və müasir standartlara uyğun qurulub. Ümumi dəyəri 18 milyon manat olan bu layihənin gerçəkləşdirilməsi üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fondundan 3 milyon manat məbləğində güzəştli kredit alınmış, layihənin icrası nəticəsində 64 nəfər işlə təmin olunmuşdur. Gündə 80 ton qarğıdalı emal edən zavod 55 ton yüksək keyfiyyətli qida qlükozası və 20 tona qədər müxtəlif növ yem məhsulları istehsal etmək gücündədir.

Hazırda zavodda istehsal edilən qlükoza ölkədə bu məhsula olan tələbatın tamamilə ödənilməsinə və qlükoza idxalına ehtiyacın qalmamasına, eyni zamanda, qonşu ölkələrə məhsul ixracına imkan yaradıb. Qlükozadan əsasən şirniyyat, konserv, süd məhsulları, dondurma və limonad istehsalında istifadə olunur.

Əhalinin pul gəlirlərində xüsusi yer tutan fındıq istehsalı iqtisadi rayon üzrə 23854 ton olmuşdur. Bu növ məhsul üçün rayonda əlverişli bazar, eləcə də emal sexləri olması əhalinin fındıq istehsalının artırılması üçün əlaqədar tədbirlərin (fındıq bağların salınması, mövcud bağlara xidmət göstərilməsi və s.) həyata keçirilməsinə marağı artırır. Rayonda fəaliyyət göstərən Fındıq emalı zavodunda fındıqdan müxtəlif növ keyfiyyətli məhsullar hazırlanır.

İqtisadiyyatının əsasını tütünçülük, baramaçılıq, qərzəkli meyvəçilik, heyvandarlıq, taxılçılıq (dənlik qarğıdalı) təşkil edən Zaqatala rayonu gözəl və zəngin təbiətə, yeraltı sərvətlərə, münbit torpağa malikdir. Zaqatala respublikanın ən böyük tütünçülük, baramaçılıq və qərzəkli meyvəçilik rayonlarından. İqtisadiyyatında həmçinin taxılçılıq, heyvandarlıq və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı əsas yer tutur. Rayonun ərazisində əsasən qərzəkli (başlıca olaraq fındıq) və tumlu (alma, armud) meyvələr yetişdirilir. Rayonda həmçinin üzüm, çay, efir yağlı bitkilər (Qazangül, nanə) yetiş-

dirilir. Rayonda meyvə konservi, fındıq, tütün-fermentləmə, yağ-pendir, kərpic zavodları inqubator-quşçuluq stansiyaları vardır.

Zaqatala rayonunda çayçılığın özünəməxsus ənənələri var. Burada çay bitkisinin becərilməsinə ötən əsrin 40-cı illərindən başlanılıb. Şaxtaya davamlı və çoxgövdəli olduğuna görə Çin növünə üstünlük verilib. Zaqatala və Balakən rayonları ərazilərində 100-110 hektara yaxın çay plantasiyaları salınıb. Yığılan məhsul Zaqatala Çay Fabrikində emal olunub. Dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illərində respublikada bir çox istehsal sahələri kimi çay plantasiyaları çox yerdə ləğv edildi. Balakən rayonu ərazisində mövcud olan 40 hektar çay plantasiyası da ləğv edildi. Zaqatalada isə bütün çətinliklərə baxmayaraq, çayçılığı qoruyub yaşatdılar. Hazırda rayonda iki fabrik – “Zaqatala Çay” MMC və “Çay Tala” fəaliyyət göstərir. Hazırda Zaqatalada 60 hektar çay plantasiyası var. Onun 40 hektarı məhsul verəndir, 20 hektarında isə kol-kosdan təmizləmə işləri aparılır. Yetərli investisiya qoyulsa, yeni plantasiyalar da salmaq, ildə 50-60 ton yox, 100 tona yaxın da çay istehsal etmək olar. Eyni zamanda plantasiyaların cavanlaşdırılması çox vacib məsələdir. Şri-Lankada çay plantasiyasının yaşı qırxı keçibsə, ləğv olunur və yenisi yaradılır. Bu isə keyfiyyətə də, kəmiyyətə də yüksək səviyyədə təsir edir.

Respublika ərazisinin 21,4%-i əkin yeri, 30,5%-i bişənək və otlqlar, 12%-i meşələr, 2%-i çoxillik əkmələr, 33,4%-i digər torpaqlardır. Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi ildən-ilə artır. Belə ki, 2000-ci ildə bitkiçilik üzrə əkin sahəsi cəmi 1041,5 min ha idisə, artıq 2010-cu ildə bu rəqəm 2000-ci ilə nisbətən artaraq, 1583,9 min ha (0,52%), 2011-ci ildə 1608,2 min ha (54,4%), 2012-ci ildə isə 1647,1 min ha (58%) təşkil etmişdir.

Cədvəl 2

**Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı
bitkilərinin əkin sahəsi (1000 ha)**

	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Respublika üzrə	1041542	1327922	1705449	1583874	1608184	1647121
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	126850	155496	221672	200806	198413	201811
Balakən rayonu	15080	10230	12892	12403	11724	12695
Zaqatala rayonu	19496	25474	30461	30750	30887	30907
Qax rayonu	9996	18343	20366	17906	17466	18510
Şəki rayonu	50107	61453	104383	86951	86836	85936
Oğuz rayonu	15029	17084	20965	20805	18685	21629
Qəbələ rayonu	17242	22910	32665	31982	32835	32135

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin “Kənd təsərrüfatı 2013” məcmuəsi, səh. 190

Təhlillər göstərir ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi artan dinamika ilə inkişaf edir. 2000-ci ildən 2012-ci ilə kimi əkin sahələri 76061 min ha (57%) genişləndirilmişdir. Son bir ildə yenə artım müşahidə olunmuş, 2011-ci ilə nisbətən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi 3388 min ha artırılmışdır (0,7%). 12 il ərzində kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi Zaqatala rayonda 1,6 dəfə, Qax rayonunda 1,9 dəfə, Şəki rayonunda 1,7 dəfə, Qəbələ rayonunda 1,8 dəfə artmışdır. Oğuz rayonunda bu göstərici o biri rayonlara nisbətən azlıq təşkil edib - 1,2 dəfəyə bərabərdir. 2012-ci ildə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda mövcud olan kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi respublika üzrə olan əkin sahəsinin 12,3%-ni təşkil edir.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu bitkiçiliyində üstünlük təşkil edən əkin sahələrinə dənli və paxlalılar, payızlıq və yazlıq buğda, payızlıq və yazlıq arpa, vələmir, dən üçün qarğıdalı və günəbaxan, kartof, tərəvəz, bostan bitkisi, göy noxud, tütün, yaşıl çay və s. sahələrdir. Bundan əlavə çoxillik əkmə sahələrinə qoz, fındıq, şabalıd, alma, şaftalı sahələrini də şamil etmək olar.

Cədvəl 3

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu bitkiçiliyində üstünlük təşkil edən əkin sahəsi (ha)

Dənli və paxlalı əkin sahəsi, ha						
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Respublika üzrə	648229	802337	1125422	967967	967279	1031420
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	95916	126776	177527	158842	153413	160439
Payızlıq və yazlıq buğda əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	495406	802337	1125412	967967	967279	10314020
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	95916	126776	177527	158842	153413	160439
Payızlıq və yazlıq arpa əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	108552	1067130	268857	264669	202904	291572
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	27878	26972	38866	37402	37895	39619
Vələmirin əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	580	279	3789	1844	1841	1366
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	130	172	3410	846	1348	767
Dən üçün qarğıdalı əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	31870	31753	31527	29890	33635	35652
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	9766	12614	14867	14507	17305	17752
Dən üçün günəbaxan, ha						
Respublika üzrə	4335	11134	8190	9046	11326	11027
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	463	473	958	453	1737	778
Kartof, tərəvəz, bostan bitkilərinin əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	136138	179706	177609	178709	17667	172969
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	9038	13890	14802	14641	14565	14387
Göy noxudun əkin sahəsi, ha						
Respublika üzrə	281	597	238	1291	1048	1048
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	191	539	-	669	666	693
Qoz bağları, cəmi əkmələr, ha						
Respublika üzrə	2548	3065	3259	3308	3334	3359
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	888	1027	1060	1074	1094	1103
Fındıq bağları bağları, cəmi əkmələr, ha						
Respublika üzrə	18350	20366	28682	28975	29350	29695
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	16303	17857	22909	23131	23371	23504
Şabalıd bağları bağları, cəmi əkmələr, ha						
Respublika üzrə	347	406	515	542	544	547
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	346	405	511	538	542	545

Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin “Kənd təsərrüfatı 2013” məcmuəsi əsasında (səh.190; 194; 197; 200; 204; 214; 215; 217; 240; 295; 299) müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatlarını təhlil edərkən aydın olur ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda dənli və paxlalı bitkilər üzrə əkin sahəsi 2005-ci ildə 126776 ha olmuşdur ki, bu da ölkə üzrə dənli və paxlalı bitkilərin əkin sahəsinin 15%-ni təşkil edirdi. 2012-ci ildə bu göstərici müvafiq olaraq 160439 ha olmuşdur ki, bu da 2000-ci ilə nisbətən 33666 ha çoxdur (67%). 2012-ci ildə ölkənin mövcud olduğu dənli və paxlalı bitkilərin əkin sahəsində iqtisadi rayonun payı 160432 ha, yaxud 16% təşkil etmişdir. 2012-ci ildə ölkədə mövcud olan payızlıq və yazlıq arpanın əkin sahəsi üzrə Şəki-Zaqatala

rayonunun payı 14%, dən üçün qarğıdalı əkin sahəsi üzrə 50%, tütün əkin sahəsi üzrə 100%, dən üçün günəbaxan 7%, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri üzrə 8%, göy noxudun əkin sahəsi üzrə 66%, çay əkmələri üzrə 7% təşkil etmişdir. Respublika üzrə bu regiona daha çox xarakterik qoz, fındıq, şabalıd bağları sahəsində də genişlənmə müşahidə olunur. Belə ki, qoz bağları respublikada 3359 ha təşkil edirsə bunun 1103 ha sahəsi bu regiona daxildir ki, bu da ümumi qoz bağları sahəsinin 33%-ni təşkil edir. Ərazidə daha çox fındıq və şabalıd bağ sahələri geniş yayılmışdır. Zaqatala rayonunda 60 ha sahədə yaşıl çay əkmələri sahəsi mövcuddur ki, son 10 ildə bu sahələrin genişlənməsi baş vermişdir. Respublika çay əkmələri sahəsində Zaqatala rayonunun payı 7% təşkil edir. İqtisadi rayonda mövcud olan əkinə yararlı sahələrdən səmərəli istifadə olunaraq, son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldar istehsalına nail olunmuşdur.

Cədvəl 4

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı, ton

Dənli və paxlalı, ton						
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Respublika üzrə	1540178	2126666	2988305	2000523	2458436	2402249
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	173012	271162	449441	318287	463367	515599
Payızlıq və yazlıq buğda, ton						
Respublika üzrə	1174714	1565813	2140768	1308848	1641028	1847424
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	109772	162226	283182	185444	264956	297891
Payızlıq və yazlıq arpa, ton						
Respublika üzrə	226163	279349	660039	526393	632690	740401
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	41936	52406	91042	67396	11640	119816
Vələmirin əkin sahəsi, ton						
Respublika üzrə	613	495	8168	3143	3747	2784
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	43	207	7239	1357	2905	1654
Dən üçün qarğıdalı əkin sahəsi, ton						
Respublika üzrə	103527	151389	151172	166061	152306	181930
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	20153	54324	66040	62257	75898	94531
Dən üçün günəbaxan, ton						
Respublika üzrə	3748	16135	14442	15492	19608	19714
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi		387	911	413	1606	922
Göy noxud, ton						
Respublika üzrə	598	2155	743	3141	4043	4473
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	170	1605	-	2319	2325	2458
Qoz, ton						
Respublika üzrə	9983	12529	8658	8470	8923	9174
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	2291	2296	2218	2123	2209	2180
Fındıq, ton						
Respublika üzrə	13334	27986	30430	29459	32922	29624
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	10564	22802	23719	23833	25819	23854
Şabalıd, ton						
Respublika üzrə	991	1037	839	816	803	793
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə cəmi	988	1934	826	802	793	783

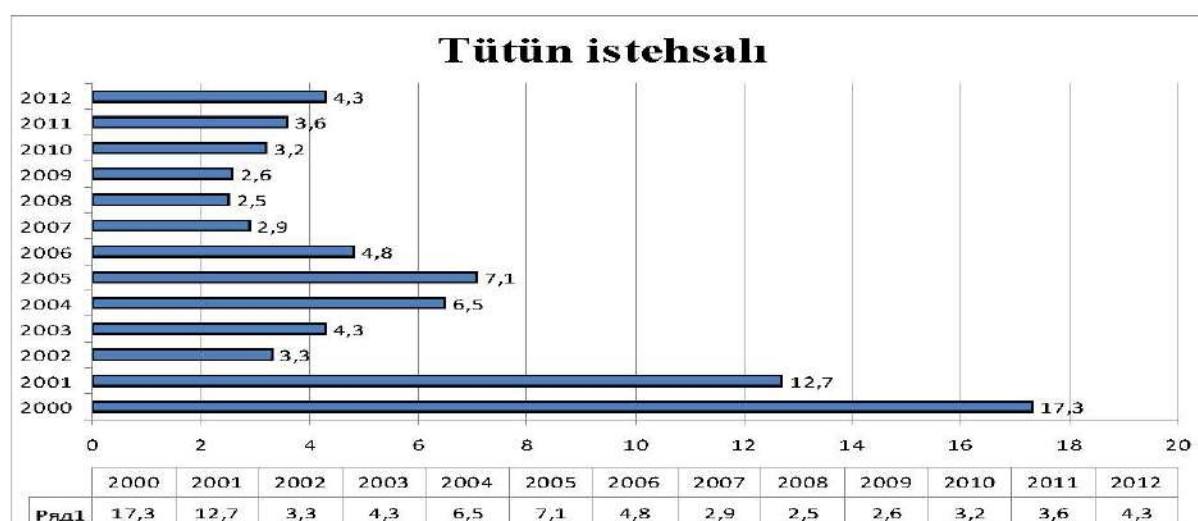
Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Kənd təsərrüfatı 2013” məcmuəsi əsasında (səh.358; 359; 362; 361; 367; 378; 410; 428; 432) müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı son illər ərzində xeyli yüksəlmişdir. 2012-ci ildə iqtisadi rayonda 515599 ton dənli və paxlalı bitkilər istehsal olunmuşdur ki, bu da ölkə üzrə istehsal olunmuş məhsulun 18%-ni təşkil edir. 2009-cu ildə bu göstərici 15%, 2010-cu ildə isə 16%, 2011-ci ildə isə 19% olmuşdur. Təhlil apardıqda görürük ki, göstəricilərin belə dəyişməsi iqtisadi rayonda bu sahənin qeyri-sabit inkişafı ilə deyil, ölkə üzrə müvafiq göstəricilərin dəyişməsidir. Payızlıq və yazlıq buğda, arpa, vələmir, dən üçün günəbaxan, tərəvəz və bostan bitkiləri üzrə məhsul istehsalı iqtisadi rayonda artan dinamika ilə inkişaf etməkdədir. Belə ki, 2011-ci ildə payızlıq və yazlıq buğda istehsalı 264956 ton olduğu halda 2012-ci ildə 297881 ton, payızlıq və yazlıq arpa istehsalı 2000-ci ildə 41936 ton, 2010-cu ildə 67396 ton, 2011-ci ildə 117640 ton, 2012-ci ildə isə 119816 ton, vələmir istehsalı 2000-ci ildə 43 ton, 2010-cu ildə 1357 ton, 2011-ci ildə 2905 ton təşkil etmişdir. Əkin sahəsi azaldığı üçün 2012-ci ildə regionda vələmirin istehsalı xeyli azalmış, 1654 ton olmuşdur. Dən üçün qarğıdalı, göy noxud, yaşıl çay, istehsalı regionda daha prioritet sahə kimi inkişaf etdirilmişdir. Göy noxud istehsalı bu region üçün yeni olsa belə, sürətlə inkişaf etmiş və məhsuldar bir sahəyə çevrilmişdir. Belə ki, 2000-ci ildə cəmi 170 ton göy noxud istehsal edilmiş və sahə məhsuldar olduğu üçün əkin sahələri genişləndirilmiş, aqrotexniki amillər tətbiq edilmiş və 2010-cu ildən başlayaraq yüksək məhsuldarlıq əldə edilmişdir. 2010-cu ildə göy noxud istehsalı 2359 ton, 2011-ci ildə 2325 ton, 2012-ci ildə isə 2458 ton göy noxud tədarük edilmişdir.

Tütün istehsalı Şəki-Zaqatala rayonu üçün xarakterik sahə olub, yüksək gəlir gətirən sahələrdəndir. Respublika üzrə 2012-ci ildə 17258 ton, 2005-ci ildə 7035 ton, 2009-cu ildə 2609 ton, 2010-cu ildə 3343 ton, 2011-ci ildə 3587 ton, 2012-ci ildə isə 4278 ton tütün istehsal edilmişdir. 2011-ci ilə nisbətən tütün istehsalı 2012-ci ildə 17% artmış, lakin 2000-ci ilə nisbətən 73% azalmışdır. Tütün istehsalı 2002-ci ilə qədər sürətlə azalmış, sonra tədricən artaraq, 2005-ci ildə 70135 tona çatmışdır. Düzgün olmayan islahatlar nəticəsində gəlirli bir sahə olan tütünçülük 2008 və 2009-cu illərdə ən zəif inkişaf dinamikasına malik olmuş, 2000-ci ilə nisbətən istehsal 92% aşağı enmişdir. Son 3 il ərzində digər sahələrdə olduğu kimi tütünçülükdə də xeyli irəliləyiş qeydə alınmışdır. Son 3 ildə tütün respublikada yalnız Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda becərilir. 2011-ci ildə Balakəndə 5 ton, Zaqatalada 1370 ton, Qaxda 532 ton, Şəkiddə 1675 ton, Oğuzda 5 ton olmaqla cəmi 3587 ton tütün istehsal edilmişdir. 2012-ci ildə müvafiq olaraq bu göstərici 1; 1365; 555; 1858; 2 ton olmaqla cəmi 4278 ton olmuşdur. Son 2 ildə Qəbələ rayonunda tütünün becərilməsi dayanmışdır.

Diagram 1

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda tütün istehsalı dinamikası

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin “Kənd təsərrüfatı 2013” məcmuəsi əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Uzun illər iqtisadi rayonunun əhalisinin əmək fəaliyyətinin əsasında tütüncülük üstünlük təşkil etmişdir. Deməli, əhali bu sahədə geniş təcrübəyə və ənənəyə malikdir. Bələdiyyələr mülkiyyətində olan torpaqlarda tütüncülük təsərrüfatları yarada, yerli əhalini, xüsusilə də, qadınları bu işlərə cəlb edə bilərlər. Bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması, bələdiyyə büdcələrinin formalaşması, yoxsulluğun səviyyəsinin azalması istiqamətində bu inamlı və real bir istiqamət kimi bələdiyyələr tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Rayon iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan qoz, fındıq, şabalıd tədarüktü ilədən ilə artır. Belə ki, 2012-ci ilin statistikasına görə ölkədə istehsal olunan 9174 ton qozun 2180 tonu (23,8%), 29624 ton fındığın 23854 tonu (80,5%), 793 ton şabalıdın 783 tonu (99%) bu iqtisadi rayonda tədarük edilmişdir.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda heyvandarlığın inkişaf dinamikası yüksəlməkdədir. Fəaliyyətdə olan Dövlət proqramlarına uyğun olaraq, iqtisadi rayonda iri və xırdabuynuzlu mal-qaranın sayı, istehsal olunan ət, süd, yumurta və digər heyvandarlıq məhsulları son 10 ildə sürətlə artmış və respublikada istehsal olunan ümumməhsulda xüsusi çəkiyə malik olmuşdur.

Cədvəl 5

**Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonuna daxil olan rayonların əsas
heyvandarlıq məhsulları istehsalı (2012)**

	Balakən	Zaqatala	Qax	Şəki	Oğuz	Qəbələ	Cəmi
Ət istehsalı, ton	2728	4721	1629	5589	1428	3259	19364
Süd istehsalı, ton	16420	41523	14964	64294	15953	27487	170646
Yumurta, min ədəd	8421	17412	7724	21600	3661	8554	67372
Yun istehsalı, fiziki çəki ton	970	291	124	417	110	453	1465
İribuynuzlu heyvanlar, baş	38497	60486	26305	78038	28613	54420	284459
Camışların sayı, baş	2984	3135	1644	6591	1392	1393	17139
Arı ailələri	7718	13827	8147	5055	1372	1597	37716

Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin “Kənd təsərrüfatı 2013” məcmuəsi əsasında (səh: 570, 573, 576, 597, 623) müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İqtisadi rayonda 2012-ci ildə 19364 ton kəsilmiş çəkiddə ət istehsal olunmuşdur ki, bunun da 2728 tonu (14%) Balakəndə, 4721 tonu Zaqatalada (24%), 5559 tonu (29%) Şəkidə, 1629 tonu (8%) Qaxda, 1428 tonu (7%) Oğuzda, 3259 tonu (17%) Qəbələdə istehsal olunmuşdur. Zaqatala və Şəki ət istehsalı sahəsi üzrə ixtisaslaşmış və inkişaf etmişdir. İqtisadi rayonda 2012-ci ildə 170646 min ton süd istehsal edilmişdir ki, 41523 min tonu Zaqatalanın (24%), 64294 min tonu Şəkinin (38%) payına düşür. Ən az süd istehsalı Qax rayonunda olmuşdur ki, cəmi 14964 min ton, yaxud 8%.

Son zamanlar dövlət tərəfindən qəbul olunan və uğurla icra edilən Dövlət Proqramları və aq-rar sahədə keçirilən islahatlar Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun da sosial-iqtisadi inkişafına təkan vermişdir. İqtisadi rayon üzrə prioritet sahələr kimi efir yağları olan bitkilərin yetişdirilməsi və emalının təşkili müəyyən edilmiş, bölgənin inkişafında kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən taxıl-çılıq, tütüncülük, ipəkçilik, meyvəçilik, arıçılıq, tərəvəzçilik, gülçülük, həmçinin heyvandarlıq məhsullarının istehsalı və emalının genişləndirilməsi üçün bir sıra tədbirlər planlaşdırılmaqdadır. Eyni zamanda bu potensiallar iqtisadi rayonda istehsal kooperativlərinin yaradılmasını zəruri edir. Heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin olması, özəl və bələdiyyə mülkiyyətində kifayət qədər torpaqların olduğunu dəyərləndirməklə yeni istehsal və emal müəssisələri yaratmaq mümkündür. Regionda xüsusilə, tütüncülüyn inkişafı üçün xeyli potensiallar mövcuddur. Planlı təsərrüfat zamanı iqtisadi rayonun kənd təsərrüfatı məhsulunun əsasını bu sahə təşkil edirdi. Kifayət qədər təcrübəli

işçi qüvvəsinin və torpaqların olduğu iqtisadi rayonda tütünçülüğü inkişaf etdirmək, özəl və bələdiyyə müəssisələrini yaratmaq realdır.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda kifayət qədər cır meyvələr yetişir ki, emal müəssisələri yaratmaqla bu meyvələrin konservləşdirilməsi, mürəbbə və kompotların hazırlanması, qiymətli dərman bitkilərinin toplanmasını təşkil etməklə həm məşğulluq səviyyəsini yüksəltmək, həm də daha sürətli iqtisadi inkişafa malik olmaq olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il tarixli, 158 sayılı qərarı, <http://e-qanun.az>
2. Ahyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətli və səmərəli aparılması. Bakı, Nurlan
3. Əlirzayev Ə.Q. Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı, Avropa, 2013
4. Гордеев А. Экономические механизмы регулирования агропромышленного производства. // Экономист, № 6, 2006
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 9 №-li kiçik müəssisə, 2013
6. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 9 №-li kiçik müəssisə, 2013

Нурангиз Микаилова

РОЛЬ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКЕ В ШЕКИ-ЗАКАТАЛЬСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

Резюме

В статье рассмотрена роль аграрного сектора в Шеки-Закатальском экономическом районе, и было проанализировано текущее состояние экономики. Автор проводил оценку потенциала развития сельскохозяйственного сектора и природных ресурсов, определил механизмы их использования.

Nurangiz Mikailova

THE ROLE OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE ECONOMY IN SHEKI-ZAKATALA ECONOMIC REGION

Summary

In the article was examined role of the agricultural sector in Shaki region and the current state of the economy has been analyzed. Was assessed potential development of the agricultural sector and natural resources, defined methods of utilizing of them.